

Musikk, stil og koder

Når du hører musikk, er du sikkert i stand til raskt å kjenne igjen din favorittmusikk eller musikk du har et forhold til – enten det er vokalmusikk eller instrumentalmusikk. Du kjenner igjen klangen i stemmen til vokalisten, måten det spilles på, rytmen i musikken eller akkordene du hører – selv om du kanskje ikke kan noe om akkorder. Du kan uansett si *noe* om musikken du hører, og om komponisten og utøverne fordi du har hørt akkurat denne musikken eller noe som likner.

Hver komponist og hver utøver – uansett stil og sjanger – har sitt særpreg og sin måte å lage musikk på. Vi kan snakke om *personstil*. Er vi blitt kjent med Griegs musikk, er det lett å kjenne igjen musikk av Grieg vi ikke tidligere har hørt. Er Morten Abel en av favorittene våre, kjenner vi raskt igjen stilen hans når han kommer med nye låter.

Men vi snakker ikke bare om *den personlige stilen* til komponisten eller utøveren, men også om ulike *musikalske stiler* eller *sjangerer*, om *tidsstiler* og i klassisk sammenheng også om *verkstiler*.

Hver enkelt stil har på en måte sine *koder* som vi lærer oss mer eller mindre bevisst. Koder i denne sammenheng betyr stemmeklang, bestemte vendinger i melodi, akkordmønstre vi kjenner igjen, måten rytmen blir spilt på, eller lydbildet i musikken.

Begrepene stil og kode kan vi også bruke på andre kunstuttrykk enn musikk, for eksempel malerkunst. Og du kan allerede nå merke deg at vi finner klare sammenhenger og likheter mellom ulike kunstarter som malerkunst, musikk og arkitektur hele veien i historien. På samme måte kan vi også se sammenhenger mellom samfunnsutviklingen generelt – for eksempel på det politiske planet og i den teknologiske og den økonomiske utviklingen – og det som skjer innenfor de ulike kunstartene.

Middelalderen

GUD OG DET HINSIDIGE

Middelalderen strekker seg fra ca. 500 til ca. 1500, altså om lag 1000 år. For middelaldermennesket er Gud sentrum i tilværelsen. Livet på jorda er først og fremst en forberedelse til det evige liv. Dette preger kunsten, også musikken. De gotiske kirkebygningene streber mot himmelen, middelaldersangen har melodilinjer som beveger seg oppover, og ønsket om å prise Gud avspeiler seg også i tekstene og i litteraturen for øvrig.

Gregoriansk sang

Den gregorianske sangen (navn etter pave Gregor den store, ca. 600) dominerer mye av musikken i middelalderen.

Typisk for denne musikken er at

- den er vokal
- den synges unisont (enstemmig)
- teksten er på latin
- det er ingen harmonier eller akkorder
- det er fri melodirytme

Sangen føyer seg helt etter innholdet og meningen i teksten, og understeker bønner og lovsanger. Det kan være ett ord på hver stavelse, men lange melodilinjer over en vokal er også vanlig, for eksempel over den siste *a*-en i *Halleluja* (= Lovet være Herren).

Denne sangstilen holder seg levende den dag i dag, og du kan høre den i gudstjenestene i den katolske kirke. Opprinnelig ble den bare sunget av menn, men flere kvinnekorer her til lands har også spesialisert seg på gregoriansk sang.

Flerstemmighet

Kirkens menn mente lenge at både flerstemt sang og instrumentalmusikk hadde et hedensk preg. Men i andre sammenhenger enn de kirkelige finner vi allerede lenge før år 1000 eksempler på både instrumentalmusikk og flerstemmig sang. Først var den tostemt, med en understemme som fulgte melodistemmen i parallelle kvarter eller kvinter. Denne kvart- eller kvintsangen ble etter hvert avløst av en friere flerstemmighet, der også stemmene beveget seg mot hverandre.

Fra neumer til noter

Den gregorianske musikken ble etter hvert notert med det vi kaller *neumer*, en slags stenografiske tegn som antydte hvordan melodiene skulle synges. Muntlig overlevering var den vanligste formidlingsmåten, på samme måte som i vår egen folkemusikk og i jazz og rock.

Grunnlaget for noteskriften slik vi kjenner den i dag, ble lagt omkring år 1000. Det startet med at neumene ble festet til en vannrett linje slik at notasjonen ble mer nøyaktig.

Folkelig musikk

Samtidig med kirkemusikken levde også den verdslige musikken, eller den folkelige musikken. Her finner vi viser av ulike slag og også spenstig instrumentalmusikk.

Trubadurene

Trubadurene reiste omkring og sang sine egne kjærlighetsviser for skjønne adelsdamer. Tekstene kunne også ha et politisk innhold eller handle om falne helter. Melodiene de brukte, var ofte danseviser. Vi har også bevart en god del ren instrumentalmusikk fra middelalderen. Sangdansen «Kalenda Maya», akkompagnert av ulike instrumenter, var særlig populær på 1200-tallet. «La Rotta» fra 1300-tallet er et annet eksempel:

I tiden også:

Vikingtiden
Svartedauen
Romere og gallere
Aztekere
Inkaer
Vindmøller
Krudd

Renessansen

MENNESKET I SENTRUM

I musikkhistorien sier vi at renessansen strekker seg fra ca. 1450 til 1600. Typisk for denne perioden er at mennesket kommer i sentrum. Det oppstår en slags jeg-bevissthet, en form for individualisme, som står i kontrast til menneskesynet som hersket i middelalderen. Renaissancemennesket finner idealene sine i den greske og romerske oldtiden. Renaissance betyr også gjenfødelse, det vil si av antikkens idealer.

Dette preger også kunsten, der kunstnerne ønsker å gi et bilde av mennesket som den ypperste skapning. Bildkunstnerne tar i bruk levende modeller og konsentrerer seg om menneskets anatomi. *Leonardo da Vinci* dissekerte til og med lik for å lære mer anatomi!

I tiden også:

Boktrykkerkunsten
Martin Luther
Reformasjonen
Leonardo Da Vinci
Michelangelo
Copernicus
Globusen
Columbus

Interessen for vitenskap og filosofi vokste, og fornuften ble en rettesnor for handling. Folk hadde en hunger etter kunnskap på alle områder.

Kjente bildekunstnere utenom Leonardo da Vinci var *Rafael* og *Michelangelo*. Pavekirken mistet noe av sin makt i denne perioden. *Martin Luther* førte an i reformasjonen, og noe av det viktigste i hans teologi er tanken om det personlige gudsforhold. At *Johann Gutenberg* hadde oppfunnet boktrykkerkunsten rundt 1450, gjorde også at Luthers tanker kunne spres så fort. Og hvilken betydning fikk ikke denne oppfinnelsen for musikken når notetrykkingen slo igjennom ca. 1500!

Kunstuttrykkene fra renessansen, enten det er i musikk, skulptur, arkitektur, litteratur eller malerkunst, er ellers preget av balanse, symmetri, orden og enkelhet.

Musikken

Vokalmusikken har fortsatt en vesentlig plass i renessansen, selv om det er instrumentalmusikken som etter hvert overtar hovedrollen. Italieneren *Palestrina* laget mye vakker vokalmusikk og er *messe*komponisten framfor noen. Melodiene hans er sangbare, og når koret synger, er alle stemmene likeverdige (polyfoni). Av verdslig vokalmusikk både i Italia og England er den folkelige *madrigalen* hovedformen. Den blir alltid sunget på morsmålet, og som regel 4-, 5- eller 6-stemmig. Temaet kan være alt fra stormende kjærlighet til vakre naturskildringer, hevn og drap.

Orlando di Lasso er også en interessant og spennende 1500-tallskomponist. Han er mest kjent for sine motetter. En *motett* er en flerstemt vokalkomposisjon, vanligvis med latinsk tekst.

Instrumentalmusikken blomstrer opp under renessansen, både i verdslig og i religiøs sammenheng. Instrumentene ble gjerne laget i «familier». Blokkfløytefamilien bestod for eksempel av sopran, alt, tenor og bass, og de enkelte messinginstrumentene ble også laget i forskjellige størrelser. Lutten ble et populært strengeinstrument, både som solo- og akkompagnementsinstrument. Innenfor strykerfamilien ble gamben mye brukt. Fiolin og cello hadde ennå ikke fått den formen de har i dag, mens tangentinstrumentene klavikord og cembalo ble forløpere for pianoet.

I de store byene i Europa var det bymusikanter som spilte ved alle festlige anledninger. Fyrster og konger hadde også som regel musikere i sin tjeneste.

Verdt å merke seg er at renessansen er dansens gullalder.

Barokken

FØLELSER OG UTSMYKKINGER

Ut fra musikken og bildet kan vi faktisk si noe om det som er typisk for kunsten i barokken, som for musikkens del varte fra ca. 1600 til 1750. «Bevegelse» er typisk for barokken. Buer, spiraler og overleskede detaljer erstatter renessansens rette linjer og enkelhet. Barokkens kunst er frodig, og den kan også virke svulstig og overdrevet. Det følelsesmessige kommer i sentrum, og da bruker kunstnerne gjerne sterke virkemidler og effekter.

Det typiske er snirklete utskjæringer og rikt dekorerte møbler og inventar. Slik utsmykking kaller vi ornamentikk, og det kan vi også høre i musikken. Vi finner store saler og rom på slottene med svulmende skulpturer og fargerik billedkunst. Klesmoten blant overklassen var pompøse klær, brusende kjoler og skjørt med kniplinger. Både kvinner og menn hadde store parykker og mengder med parfyme og pudder for å skjule skitt og urenslighet.

Den norske salmedikteren Petter Dass (1647–1707) levde i denne perioden. En av de mest kjente salmene hans er «Herre Gud, ditt dyre navn og ære».

Musikken – som erter ut av en sekk!

Musikken i barokken har ofte et motorisk driv med en tydelig bassgang, slik som i lytteeksemplet vårt. Melodien eller temaet kommer gjerne i en stemme først og deretter i de andre stemmene, mens det opprinnelige temaet løper eller spinner videre, nesten som i en kanon. Denne formen kaller vi *fuge*.

Samtidig laget komponistene langsomme barokkstykker med vakre melodier. Melodien og bassen utgjør på en måte motpoler, mens de andre stemmene (mellomstemmene) blir mer utfyllende.

Du skal også merke deg at det er i denne perioden dur- og mollskalaen blir den rådende tonaliteten. Tidligere brukte komponistene langt flere skalaer. Melodien blir gjerne utsmykket med triller og løp, og dynamikken (= musikkens styrke) veksler mellom sterkt og svakt. Dette kaller vi terasedyndynamikk.

I barokken blir akkordene og det å skrive og oppleve musikken vertikalt mer og mer viktig. Samtidig var fortsatt det horisontale vesentlig – selvstendige temaer strømmet etter og ved siden av hverandre som erter ut av en sekk.

Komponistene ville tolke følelser eller affekter som sinne, storhet og ærbødighet i musikken.

I tiden også:

Aviser
Isaac Newton
Termometer
Petter Dass
Johannes Kepler
Peter Paul Rubens

Instrumenter

- Instrumentalmusikken utviklet seg videre i barokken.
- Strykeinstrumentene ble utviklet og forbedret (fiolin, bratsj, cello og kontrabass).
- Blåseinstrumentene var tverrfløyte, blokkfløyte, obo, fagott, klarinett og messingblåsere.
- Klavikord og cembalo
- Lutt
- Orgel

Opera og oratorium

Vokalmusikken er også viktig, og den første operaen vi kjenner til, ble framført i 1600. En opera er enkelt sagt et skuespill der replikkene blir sunget. Sangerne synger arier (solosanger) og duetter (to som synger). Vi kan også høre korsang og rene orkesterstykker.

Mens operaen var verdslig, er oratoriet en religiøs opera som blir framført i kirken uten noe scenisk utstyr. Oratoriet ble skapt på samme tid som operaen.

Noen kjente komponister i barokken var *Claudio Monteverdi*, *Antonio Vivaldi*, *Johann Sebastian Bach* og *Georg Friedrich Händel*. Monteverdi var den store operakomponisten, og Vivaldi skrev blant annet «Årstidene». Bach er særlig kjent som den store orgelmesteren, mens Händel er mest kjent for oratoriene – selv om de begge skrev mye annen musikk også.

Wienerklassisisme

OPPLYSNINGSTID

Wienerklassisismen strekker seg fra ca. 1750 til 1820, og *Wolfgang Amadeus Mozart* (1756–91) og *Ludvig van Beethoven* (1779–1827) er de mest kjente komponistene i denne perioden. Begge hadde sitt hovedsete i Wien, derfor navnet *wienerklassisisme*. Den tredje komponisten som også er sentral i denne perioden, er østerrikeren *Joseph Haydn* (1732–1809).

Det typiske for kunsten i perioden er at den ikke lenger er pompøs, voldsom og dramatisk som i barokken, men i større grad er preget av det elegante, lette og feminine. Perioden blir gjerne kalt rokokko i billedkunst og litteratur og i tidlig wienerklassisistisk musikk.

Denne perioden er preget av opplysningsfilosofien. Troen på mennesket råder, troen på fornuften, framskrittet og opplysning.

I tiden også:

Yaksine
Den franske revolusjon
Stetoskopet
Bedøvelse
Dampmaskinen
Det første lokomotivet
Norges grunnlov

Musikken

Musikken i denne perioden er i stadig utvikling, og den utvikler seg forskjellig i de europeiske landene. Likevel kan vi trekke fram noen typiske trekk ved musikken.

Det blir mer fokus på melodien og at den skal være sangbar. Enkelhet og klarhet preger musikken, og det er balanse og symmetri i melodi og form. Vi hører klare melodiske fraser i motsetning til de snirklete melodilinjene i barokken. Det er også vanlig at komponistene nå setter to temaer opp mot hverandre i samme sats (= del av et større verk eller musikkstykke, for eksempel i en symfoni). Det er også typisk at melodien er basert på akkorder. Hovedtreklange får en stadig viktigere betydning. På samme måte som du har spilt gitar og andre kompinstrumenter med utgangspunkt i 3-akkordsmelodier (for eksempel D, G og A7), brukte også Mozart mye slike enkle akkordforbindelser.

Crescendo og decrescendo

Det er nytt at komponistene i wienerklassisismen «oppdager» crescendo (gradvis sterkere) og decrescendo (gradvis svakere). Det noteres ofte slik:

Symfoni og strykekvartett

Komponistene lager fortsatt både opera – som nå blir mer teater – og oratorier. De komponerer konserter, sonater og suiter for ulike instrumenter. Nye former er strykekvartetten og symfonien. Komponisten *Joseph Haydn* blir kalt både symfoniens og strykekvartetts far.

Romantikken

NATUR OG LENGSEL

Romantikken er den perioden i musikkhistorien som avløser wienerklassisismen og den strekker seg fra ca. 1820 til 1900. Ordet romantikk kommer av «romance», som opprinnelig var navnet på et eventyr fra middelalderen. Det dreide seg ofte om fortellinger om noe fantastisk og utrolig.

Typisk for all kunst i perioden er en søken og lengsel mot det naturlige, det opprinnelige. Kunstneren er jeg-sentrert, individualistisk, og skaper det han eller hun vil og føler for. Romantikeren legger stor vekt på følelser og fantasi i kunsten sin, og drømmer seg tilbake til fjerne tider. Men samtidig går også lengselen mot det ukjente. En søken mot naturen som det opprinnelige og ekte gjenspeiler seg også i all kunst.

Kunstneren, altså komponisten når det gjelder musikk, er ikke lenger avhengig av kirke og hoff som «sponsorer». Han befri seg derimot fra kirkelig og verdslig formynderskap, og vil være en selvstendig kunstner. Beethoven blir regnet som den første frie komponist.

Symfoni: et musikkverk for stort symfoniorkester. Symfonien består av 3–5 satser (deler) med ulik karakter (det vil si ulikt tempo og ulik rytmikk, form osv.).

Strykekvartett:

- a Et ensemble med fire strykeinstrumenter som spiller sammen: to fioliner, bratsj og cello
- b Et kammermusikkverk for to fioliner, bratsj og cello

I tiden også:

Utvandring fra Norge
Fotografier
Elektrisitet
Bil
Radiobølger
Telefon
Gratis skolegang for alle
Den amerikanske borgerkrig

20

Nasjonalromantikk

Komponistene i romantikken var i likhet med andre kunstnere preget av et sterkt nasjonalt engasjement. Det hadde blant annet sin bakgrunn i den politiske utviklingen. Folkekulturen ble betraktet som en viktig del av den nasjonale arven og et fruktbart grunnlag for å skape nasjonal kunst. Hendingene på Eidsvoll i 1814 gav for eksempel sterke impulser til musikklivet i Norge ved midten av 1800-tallet, først med komposisjonene til *Halfdan Kjerulf* (1815–1868) og senere med *Edvard Grieg* (1843–1907), som skulle bli den fremste nordiske nasjonalromantiske komponisten. Den norske folkemusikken ble en viktig inspirasjonskilde for Grieg. En annen kjent norsk komponist i perioden er *Johan Svendsen* (1840–1911).

Musikken

Romantikkens musikkpråk er preget av sterke følelser, effekter og store kontraster. Det er ikke minst mye av Beethovens musikk eksempel på. Han hører hjemme både i wienerklassisismen og i romantikkens tidlige periode.

Tonespråket utvikler seg utover i romantikken. Komponistene lager mer avanserte melodilinjer og bruker mer og mer kromatikk (bruk av løse fortegn, # og b) for å skape flere «farger». De beveger seg bort fra de enkle treklangene i wienerklassisismen i retning av mange og nye akkorder i tillegg til uvante harmoniske vendinger. Plutselig aner en ikke hvilken toneart en er i! Romantikken er også de store virtuosenes tid, der vår egen komponist og fiolinist Ole Bull hadde en framtrædende rolle.

Programmusikk

Programmusikken er en retning som er ny i romantikken. Ved hjelp av musikken vil komponisten fortelle en historie eller gjenskape et dikt eller et maleri. Blant de mest kjente symfoniske diktene, som mye av programmusikken blir kalt, er «Trollmannens læregutt» av franskmannen *Paul Dukas* og «Moldau» av *Bedrich Smetana* fra det tidligere Tsjekkoslovakia. «Fantastisk symfoni», med undertittelen «Episode fra en kunstners liv», av franskmannen *Hector Berlioz* er også et programmusikalsk verk. Det handler om en ung kunstner som i opiumsrus drømmer at han dreper sin elskede og blir dømt til døden på skafottet. Berlioz bruker en masse musikkdramatiske effekter for å beskrive historien.

Av andre kjente komponister i romantikken kan vi nevne

Johannes Brahms, Tyskland

Frédéric Chopin, Polen

Franz Liszt, Ungarn

Franz Schubert, Østerrike

Robert Schumann, Tyskland

Peter Tsjaikovskij, Russland

Giuseppe Verdi, Italia

Richard Wagner, Tyskland

Lytteeksempler:

1. Gregoriansk sang (Middelalderen)
2. Motett av Orlando Di Lasso (Renessansen)
3. "Air" av Bach (Barokken)
4. "Våren" av Vivaldi (Barokken)
5. "Eine kleine Nachtmusik" av Mozart (Wienerklassisismen)
6. "Skjebnesymfonien" av Beethoven (Wienerklassisismen)
7. Norsk dans av Grieg (Najonalomantikken)